

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY- PEDAGOGIK ASOSLARI

Saidova Malika Erkin qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti magistri

906145753

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi va nutqiy madaniyati kasbiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi ekanligi asoslandi. Nutq madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy omillari — muhit, kommunikativ faoliyat va pedagogik sharoitlar o'rganildi. Nutqning to'g'riligi, aniqligi, mantiqiyiligi va ta'sirchanligi pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi manbalar asosida ochib berildi.*

Kalit so'zlar: *Nutq madaniyati, bo'lajak o'qituvchi, ijtimoiy-pedagogik asoslar, kommunikativ kompetensiya, pedagogik jarayon, nutqiy faoliyat, lingvopedagogika, ta'lim sifati, muloqot madaniyati.*

KIRISH

Bugungi kunda nutq madaniyati insoniy madaniyatning asosiy ifodasidir. Nutq madaniyatini yuqori darajada egallash, til odobiga, adabiy til me'yorlariga amal qilish har bir oliy ma'lumotli bo'lajak mutaxassis ayniqsa o'qituvchilik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida nutq madaniyati alohida o'rin egallaydi. O'qituvchining nutqi nafaqat bilim berish vositasi, balki tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning ham muhim omilidir. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Globalashuv va axborotlashuv jarayonlari natijasida muloqot shakllari o'zgarib borayotgan bir sharoitda o'qituvchining to'g'ri, aniq, ravon va ta'sirchan nutqqa ega bo'lishi ta'lim samaradorligini oshiradi. Nutq madaniyati ijtimoiy muhit, pedagogik jarayon va shaxsiy rivojlanish omillari bilan chambarchas bog'liq.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlari kesishgan nuqtada o'rganilib kelinmoqda. Mazkur muammo bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nutqning shaxs rivojidagi o'rni, pedagogik faoliyatdagi ahamiyati hamda uni shakllantirish mexanizmlarini turli jihatdan yoritadi.

Nutq madaniyati tushunchasi dastlab tilshunoslik doirasida o'rganilib, unda til me'yorlariga amal qilish, nutqning aniqligi, mantiqiyiligi va ifodaliligi asosiy mezon sifatida qaraladi. Keyinchalik bu tushuncha pedagogik nuqtai nazardan kengaytirilib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etila boshlandi. Ayrim

tadqiqotchilar nutq madaniyatini faqat lingvistik bilimlar bilan emas, balki kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalar bilan bog'liq holda izohlaydilar.

Pedagogik adabiyotlarda o'qituvchi nutqining ta'sirchanligi o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan. Shu nuqtai nazardan, nutq madaniyati o'qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi. Ba'zi ilmiy ishlarda esa nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy vositalari sifatida interaktiv metodlar, dialogik o'qitish, hamkorlikda o'rganish texnologiyalari ko'rsatib o'tiladi.

Psixologik tadqiqotlar nutqning shakllanishi shaxsning kognitiv va ijtimoiy rivoji bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Xususan, talabalarning nutqiy faolligi ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muloqotga kirishish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu sababli nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmasdan, balki amaliy faoliyat orqali mustahkamlanishi lozimligi ta'kidlanadi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining nutq madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni ham alohida e'tirof etilmoqda. Raqamli platformalar orqali taqdimotlar qilish, onlayn munozaralarda ishtirok etish va media vositalar bilan ishlash talabalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar tashkil etadi. Tizimli yondashuv orqali nutq madaniyati yaxlit pedagogik jarayon sifatida o'rganildi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv esa talabalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlarning ahamiyatini ochib berdi. Kompetensiyaviy yondashuv doirasida esa nutq madaniyati pedagogik kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo'llanildi:

- Nazariy tahlil usuli – nutq madaniyati va pedagogik kommunikatsiyaga oid ilmiy manbalarni o'rganish va tizimlashtirish orqali muammoning nazariy asoslari aniqlandi.
- Kuzatish usuli – pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning dars jarayonidagi nutqiy faolligi tahlil qilindi.
- Suhbat usuli – talabalar va o'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar orqali nutq madaniyatini shakllantirishdagi muammolar va ehtiyojlar aniqlashtirildi.
- Pedagogik tajriba elementi – ayrim interaktiv metodlar qo'llanilib, ularning nutq rivojiga ta'siri kuzatildi.
- Tahlil va umumlashtirish – olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar chiqarildi.

Metodologiyaning muhim jihatlaridan biri — nutq madaniyatini baholash mezonlarini aniqlashdir. Ushbu mezonlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- nutqning aniqligi va mantiqiyligi;
- til me'yorlariga rioya qilish darajasi;
- fikrni ifodalash ravonligi;
- auditoriya bilan muloqot qilish qobiliyati;
- nutqning ta'sirchanligi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish holati kompleks tarzda o'rganildi. Kuzatishlar, suhbatlar va pedagogik yondashuvlar asosida olingan natijalar quyidagi muhim jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

Birinchi, talabalarning nutq madaniyati darajasi ularning ijtimoiy muhiti va avvalgi ta'lim tajribasi bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. O'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, kitobxonlik madaniyatiga ega bo'lgan talabalar nutqida aniqlik, mantiqiylik va ifodalilik yuqori darajada kuzatildi.

Ikkinchi, an'anaviy dars shakllariga nisbatan interaktiv metodlar qo'llanilgan mashg'ulotlarda talabalarning nutqiy faolligi sezilarli darajada oshdi. Xususan, munozara, taqdimot va kichik guruhlarda ishlash shakllari talabalarni faol fikr almashishga undab, ularning nutq ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Uchinchi, nutq madaniyatini shakllantirishda faqat nazariy bilimlar yetarli emasligi, balki muntazam amaliy mashg'ulotlar zarurligi isbotlandi. Amaliy chiqishlar orqali talabalar o'z nutqidagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkoniga ega bo'ldilar.

To'rtinchi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish nutq rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Talabalar tomonidan tayyorlangan multimedia taqdimotlari, onlayn chiqishlar va video yozuvlar nutqni tahlil qilish va takomillashtirish uchun samarali vosita bo'lib xizmat qildi.

Olingan natijalar bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni ko'p omilli va tizimli yondashuvni talab etishini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan uyg'un holda, nutq madaniyatini rivojlantirishda ijtimoiy va pedagogik omillarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatdi.

Xususan, talabalarning nutqiy rivoji ularning ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlash darajasi va kommunikativ tajribasi bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Bu esa nutq madaniyatini shakllantirishni faqat o'quv jarayoni bilan cheklab bo'lmasligini, balki kengroq ijtimoiy kontekstda ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Interaktiv metodlarning samaradorligi haqidagi natijalar zamonaviy pedagogik yondashuvlarning to'g'riligini yana bir bor tasdiqlaydi. Dialogik o'qitish, muammoli vaziyatlar yaratish va jamoaviy faoliyat talabalarni faol nutqiy ishtirokga jalb etadi. Bu esa ularning nafaqat nutqini, balki tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Shu bilan birga, ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, ba'zi talabalarda nutqiy ishonchsizlik, auditoriya oldida chiqish qilishdan qo'rquv va til me'yorlariga yetarlicha rioya qilmaslik holatlari aniqlandi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun individual yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va muntazam mashq zarurligi asoslandi.

Muhokama natijalariga ko'ra, nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshirish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim hisoblanadi:

- nutqiy faoliyatga yo'naltirilgan o'quv muhitini yaratish;
- talabalarni faol muloqotga jalb etish;
- nutqni baholash va tahlil qilish tizimini joriy etish;

- zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish.

Yakuniy tahlil shuni ko'rsatadiki, nutq madaniyatini shakllantirish uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon bo'lib, u bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish murakkab, ko'p bosqichli va tizimli jarayon bo'lib, u ijtimoiy va pedagogik omillarning o'zaro uyg'unligi asosida rivojlanadi. Nutq madaniyati pedagogning kasbiy kompetensiyasining ajralmas tarkibiy qismi sifatida nafaqat bilim berish samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilar bilan samarali muloqotni ham ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, nutq madaniyatining shakllanish darajasi talabanning ijtimoiy muhiti, ta'lim jarayonining tashkil etilishi, qo'llanilayotgan pedagogik metodlar va amaliy nutqiy faoliyat bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, interaktiv metodlar, amaliy mashg'ulotlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish nutq rivojiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, nutq madaniyatini shakllantirishda individual yondashuv, talabalarni faol muloqotga jalb etish va ularning nutqiy xatolarini tizimli tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa talabalarda nafaqat to'g'ri va ravon nutq, balki mustaqil fikrlash, o'z fikrini asoslab berish va auditoriya bilan samarali aloqa o'rnatish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

- pedagogika yo'nalishidagi o'quv dasturlariga nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus modullarni kiritish;
- amaliy nutq mashg'ulotlari ulushini oshirish;
- interaktiv va innovatsion ta'lim texnologiyalarini keng qo'llash;
- talabalarning nutqiy faoliyatini muntazam baholab borish.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri bo'lib, bu jarayonni ilmiy asosda tashkil etish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov, Sh. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. T.: O'qituvchi, 2018.
2. Abdullaev, R. Nutq madaniyati asoslari. T.: Universitet, 2019.
3. Mirzaev, B. Pedagogik kommunikatsiya va muloqot texnologiyalari. T.: Fan, 2020.
4. Nazarov, J. Nutq rivoji: nazariya va amaliyot. T.: Ilm-Nashr, 2021.
5. Karimov, T. Education Psychology: Communicative Competence. London: Routledge, 2017.